

önemli işler verilmek bahanesiyle Temmuz 1703'te vezirlik rütbesiyle saraydan uzaklaştırıldı. Ancak Edirne Vak'ası dolayısıyla Edirne'ye gelen âsiler, hakkında kötü bir karar almadıkları için bu bâdireden kurtuldu ve III. Ahmed'in tahata geçmesinden sonra üçüncü vezir olarak Edirne'de kaldı. Diğer taraftan Edirne kaymakamı sıfatıyla Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ile çocuklarının mallarını tesbit ve 10 Eylül 1703 tarihinde de Edirne'deki saray mensupları ile bunların ağırlıklarını toplayıp İstanbul'a nakletmekle görevlendirildi. 22 Ekim 1703'te ise Halep valiliğine tayin edilmek üzere İstanbul'a çağrıldı.

Ali Paşa İstanbul'a geldiği zaman Halep valiliğinden vazgeçilerek Kubbealtı'nda beşinci vezirlikle görevlendirildi; aynı zamanda Enişte Hasan Paşa'nın yerine 1703 Kasım ayı sonlarında rikâb-ı hümayun kaymakamı oldu. Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın sadâreti sırasında gözden düşerek 8 Ekim 1704'te Trablusşam valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldıysa da sadrazamın azli üzerine aralık sonlarında dördüncü vezirlikle tekrar Kubbealtı'na çağrıldı; Teke (Antalya) sancağı **has*** olarak kendisine verildi. Mayıs 1705 yılında ikinci defa rikâb kaymakamı olan Çorlulu Ali Paşa nihayet 3 Mayıs 1706 günü üçüncü vezirlikten Baltacı Mehmed Paşa'nın yerine sadârete getirildi; 1708'de de yedi yıldan beri nişanlı bulunduğu II. Mustafa'nın kızı Emine Sultan'la evlendi.

Ali Paşa devlet işlerinde tecrübeli bir vezir olarak önce imparatorluğun malî işlerini düzene sokmaya, gelir ve gideri denk getirmek için tasarruf yapmaya çalıştı ve bu arada saray masraflarını

kontrol altına almak istedi. Tersane ve donanmaya önem vererek gemilerin sayısını arttırdı. İngiltere'den satın alınmakta olan gemilere mahsus büyük çapa demirlerini ve bazı topları İstanbul'da döktürdü. Askerî ocaklardaki suistimalleri kaldırmak için faaliyet gösterdi. Sadâreti döneminde, 1700 tarihli İstanbul Antlaşması'yla tatmin olmayan Rusya'nın kuzey sınırlarındaki faaliyetleriyle Avusturya İmparatorluğu'nun baskısına mâruz kalan Macar asilzâdelerinin Türkiye'den yardım istemeleri en önemli mesele olarak ortaya çıktı. Bu sebeple Ali Paşa Avrupa'nın kuzeyinde cereyan etmekte olan İsveç-Rusya savaşıyla yakından ilgilendi ve bu mücadelede İsveç Kralı XII. Şarlı'a karşı önceleri büyük yakınlık gösterdi. Bender Muhafızı Yûsuf Paşa vasıtasıyla Kırım hanlarından yardım geleceği vaadinde bulunarak onu savaşa teşvik etti. Ali Paşa'nın gayesi İsveç karşısında Rusya'yı mümkün olduğu kadar yormak, daha sonra da meydana gelebilecek bir Osmanlı - Rus mücadelesinden galip çıkmaktı. Ancak III. Ahmed bu durumu tasvip etmedi ve Rusya'ya karşı uygulanan siyasetin aradaki anlaşmaya aykırı olduğunu belirtti. Bir müddet sonra XII. Şarlı'nın Poltava'da yenilmesi ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskı, rakiplerinin ve bilhassa İznikli Silâhdar Ali Ağa ile Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'nin aleyhinde bulunmalarına ve diğer taraftan İsveç temsilcisi Poniatovski'nin Ruslar'dan rüşvet aldığı yolunda kendisini suçlamasına yol açtı. Bunun üzerine III. Ahmed Ali Paşa'yı sadâretten azletti (15 Haziran 1710), bir gün sonra da Kefe eyaletine gönderdi. Tuna üzerinde Tolcî'dan İsmâil kasabasına geçeceği sırada tevkiî emredildiği için yoldan geri çevrildi. Edirne'ye gelince kapısı halkı dağıtılarak Gelibolu'ya götürüldü, buradan bir çekdiri ile Midilli'ye yollandı. Vaktiyle meşihat makamından azlettirip Sinop'a sürdüğü baş düşmanı Şeyhülislâm Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'nin fetvası ve padişahın Aralık 1711 tarihli fermanı ile 16 Zilkade 1123'te (26 Aralık 1711) idam edildi. Başlı İstanbul'a getirilerek teşhir edildikten sonra Divanyolu'nda yaptırdığı caminin hazîresine defnolundu.

Ali Paşa hayrat sahibi, zeki, vakur, açık sözlü bir vezirdi. Fakat mânevî babası Kara Bayram Ağa'yı katleden Firârî Hasan Paşa'yı öldürtüp intikam alacak kadar da kindar bir insandı. Kaptanıderyâ Kel Ahmed Paşa kızı olan torunudur. Soyu günümüze kadar gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Silâhdar, *Nusretname*, II/1, s. 10, 160; II/2, s. 188, 196, 201, 206, 215, 219, 221, 229, 236, 243-244, 260, 281; Râşid, *Tarih*, II, 529, 546, 573; III, 40-41, 92, 145, 166-167, 195, 206-208, 212-215, 226-229, 243, 253, 258, 267, 323, 326; Dilâver Ağazâde Ömer, *Zeyl-i Hadîkatü'l-vüzerâ*, Freiburg 1969, s. 10-12; Atâ Bey, *Tarih*, I, 161-162; II, 76-77; Dânişmend, *Kronoloji*, IV, 472; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 286-290; TA, II, 90; Reşad Ekrem Koçu, "Ali Paşa", *İA*, I, 326-327.

MÜNİR AKTEPE

ÇORLULU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

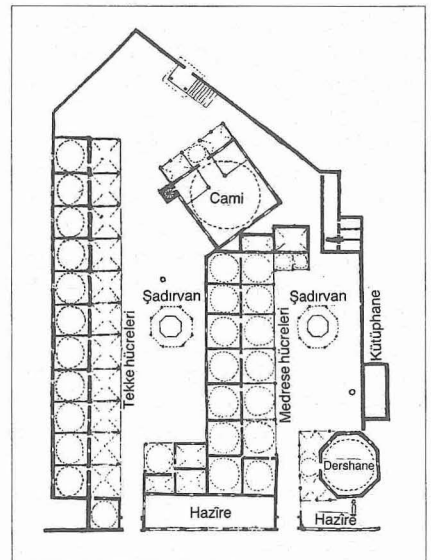
İstanbul'da
klasik Osmanlı üslûbunun
son temsilcilerinden bir külliye.

Cami, tekke, medrese (dârülhadis), kütüphane, hazîre ve meşrutalardan oluşan külliye, il merkezinin kaynaklarda ır-gatpazarı / Esirpazarı / Makasçılar, günümüzde ise Çarşıkapı olarak anılan mevkiinde ve eski Simkeşhane binasının yerinde 1707-1709 yılları arasında kurulmuştur. Bânisi, II. Mustafa'nın damadı ve III. Ahmed'in sadrazamlarından olan Çorlulu Ali Paşa'dır (ö. 1711). İlk önce aynı zamanda tekkenin tevhidhânesi olarak kullanıldığı anlaşılan cami, bir yıl sonra da diğer bölümler inşa edilmiştir. Külliye meydana getiren binaların zaman içinde birtakım onarımlar geçirmiş olmalarına rağmen büyük ölçüde orijinal şekilleriyle günümüze ulaştıkları görül-

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nin planı (İs.A. VIII, 4107)

Çorlulu Ali Paşa'nın kendi adıyla anılan külliyesinin hazîresindeki mezar taşı - İstanbul

ÇORLULU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Çorlulu
Ali Paşa
Külliyesi -
Çarşıkapı /
İstanbul

mehtedir. Cami-tevhidhânenin harim girişiyle minarenin kaideden yukarısı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen 23 Mayıs 1766 depreminden sonra yenilenmiştir. Külliye'nin güney sınırını teşkil eden Yeniçeriler caddesi (eski Divanyolu) üzerindeki çeşme ile üstündeki pencerenin de aynı dönemde eklendikleri anlaşılmaktadır. Ahşap meşrutaların geçen yüzyılın ikinci yarısında yenilendikleri sanılmaktadır. Hangi tarikata ait olduğu tesbit edilemeyen ve XIX. yüzyılın başından itibaren de İstanbul tekke listelerinde adına rastlanmayan tekkenin bu dönemden itibaren aslı fonksiyonunu yitirdiği ve külliye'nin medresesine ilhak edildiği düşünülebilir. Külliye binaları 1960-1961'de, şadırvanlar ise 1963'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamir ettirilmiş ve medrese bölümü bir süre Arapkir Kültür Derneği'ne verilmiştir. Günümüzde cami-tevhidhâne cami, medrese ve tekke hücreleri turistik eşya dükkânı, dersane ile medrese avlusu kahvehane ve kütüphane de imam meşrutası olarak kullanılmaktadır.

İstanbul'un yoğun bir ticaret kesiminde yer alan külliye'nin arsası kuzey-güney doğrultusunda ikiye ayrılmış, batıda kalan kısma kendi içlerinde bir bütün oluşturan cami ile tekke, doğudaki kısma da medrese ile kütüphane yerleştirilmiştir. Külliye binaları güneydeki Yeniçeriler caddesinden biraz geride inşa edilerek caddeye açılan cami-tekke ile medresenin girişlerinden artan alan, bâninin de kabrinin bulunduğu hazîreye tahsis edilmiştir. Cadde üzerinde basık kemerli girişlerden başka, mukarnaslı başlıklarla donatılmış sekizgen kesitli sütunlara oturan sivri kemerleri ve demir parmaklıkları ile hazîre pencereleri sıralanır. Güneydoğu köşesinden kıvrılarak Bileyciler sokağı üzerinde de bir müddet devam eden bu pencere di-

zisinin arasında, medrese kapısının sağına sonradan kondurulmuş olan çeşme ile üstündeki pencere taşıdıkları barok üslup özellikleriyle tezat teşkil etmektedir.

Cami-tekke girişinin üzerinde yer aldığı bilinen, "zikredin lâ ilâhe illallah 1120 (1708)" metinli kitâbe ortadan kalkmıştır. Üstü açık bir geçitten ve basık kemerli ikinci bir kapıdan sonra ulaşılan yamuk planlı avlunun doğu sınırı boyunca medrese hücrelerinin arka duvarı, batı sınırında da tekke hücreleri sıralanır. Avlunun merkezine şadırvan, kuzeyine cami-tevhidhâne, güneydoğu köşesine de selâmlık birimlerini barındırdığı anlaşılan bir bina yerleştirilmiştir. Cami-tevhidhânenin gerisinde avlunun devamını teşkil eden üçgen bir sahadan başka kuzeydeki Medrese Çıkmazı'ndan buraya açılan ve avlu kotuna göre yüksekte kaldığı için önüne merdiven yapılmış olan tâli bir kapı ile içinde helâların bulunduğu medrese / tekke bağlantısını kuran geçit yer almaktadır.

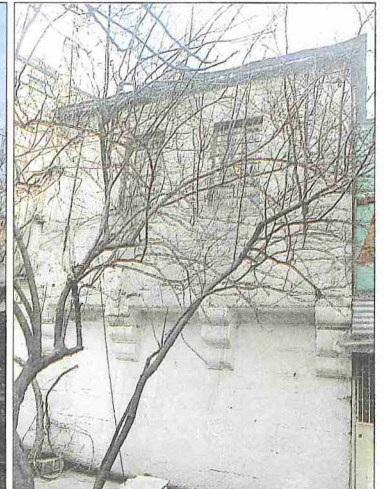
Güneydoğu köşesinde medrese hücrelerinin teşkil ettiği kitleye bitişen ca-

mi-tevhidhâne, kare planlı bir harim ile beş gözlü bir son cemaat yerinden ve bunların sınırında yükselen bir minarenden meydana gelir. Taşıyıcıları ile kemerlerinde beyaz mermer kullanılmış olan son cemaat yerinde, sivri kemerli beş açıklıktan ortadakine rastlayan kare izdüşümlü bölüm kubbe ile, yanlarda yer alan ve ikişer kemer açıklığına rastlayan dikdörtgen izdüşümlü bölümler de aynalı tonozlarla örtülmüşlerdir. Üst yapıdaki üç örtü biriminin aşağıdaki beş açıklığa tekabül etmesi, bazı erken dönem Osmanlı binalarında karşılaşılan, ancak XVIII. yüzyıl başları için pek alışılmış olmayan bir durumdur. Öte yandan sivri kemerlerin oturduğu köşeleri püsküllü başlıklar değişik tasarımları ile dikkati çekmekte ve Lâle Devri'nden sonra Osmanlı mimarisinde ağırlığı hissedilecek olan barok üslup etkilerinin muhtemelen ilk belirtilerinden birini teşkil etmektedirler.

"es-Seyyid Mehmed Hicâbî" imzalı süslü bir âyet kitâbesiyle taçlandırılmış olan harim girişinin bulunduğu kuzey duvarı boyunca iki katlı mahfiller uzanmaktadır. Üç sıra tuğla-bir sıra kesme köfeki taşı alması köşeye sahip olan harim duvarlarındaki pencereler klasik Osmanlı mimarisindeki tertibe uygun olarak çift sıra halinde düzenlenmiş, alttakilerin dikdörtgen açıklıkları mermer sövelerle kuşatılıp alması örgülü sivri tahfif kemerleriyle taçlandırılmış, sivri kemerli tepe pencereleri ise alçı revzenlerle kapatılmıştır. Harimi örten kubbe içinden basık kemerli tromplarla, dışarıdan kare bir pandantifle donatılmıştır. Kubbenin ve trompların yüzeyi, içleri rûmillerle doldurulmuş, sa'lbekli palmetlerden ve şemşelerden oluşan klasik Osmanlı üslubuna uygun kalem işleriyle

Çorlulu
Ali Paşa
Külliyesi'nin
cami-tevhidhânesi
ve kütüphanesi -
Çarşıkapı/
İstanbul

Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nin derşane ile hazîresinden bir bölüm

süslüdür. Mihrap ile ahşap minberin herhangi bir özelliği yoktur.

Toplam on üç adet olan kare planlı tekke hücrelerinden kuzey-güney doğrultusunda uzanan on ikisi pandantifli kubbelerle, güneybatı köşesinde bulunan dikdörtgen planlı hücre ise aynalı tonozla örtülmüştür. Basık kemerli kapılar, dikdörtgen açıklıklı pencereler, ocaklar ve dolap nişleriyle donatılmış olan bu hücrelerin önünde mermer sütunlara ve baklavalı başlıklara oturan tuğla örgülü sivri kemerlerin teşkil ettiği, birimleri aynalı tonozlarla örtülü bir revak uzanır. Hücrelerin duvarları ile revak cephesinde cami - tevhidhâne harimindeki almasıık örgünün benzeri kullanılmıştır. Aynı malzeme ve teknikle inşa edilmiş bulunan selâmlık bölümü, yarısı kubbe ile, yarısı da aynalı tonozla örtülü bir köşe revakından ve kare planlı, kubbeli üç mekândan ibarettir. Mermerden sekizgen prizma biçimindeki haznesi ve baklavalı başlıklarla donatılmış sekiz adet mermer sütuna oturan basık piramit biçimindeki ahşap çatısı ile şadırvan klasik üslûbun oranlarını yansıtır. Ayna taşları çatıkkaş kemerlerle donatılmıştır.

Cami-tekke girişinin eşi olan medrese girişinin üzerindeki 1120 (1708) tarihli, ta'lik kitâbenin manzum metni şair Dürri'ye aittir. Dikdörtgen planlı medrese avlusunun güneydoğu köşesinde derşane, bunun kuzeyinde kütüphane, merkezinde şadırvan ve batı sınırında talebe hücreleri bulunmaktadır. Cami-tekke kanadından farklı olarak medreseyi teşkil eden binaların duvarları kesme köfeki taşı ile örülmüştür. Sekizgen prizma biçimindeki derşane basık kasnaklı bir kubbe ile örtülüp batı yönünde sivri kemerli bir giriş revakı ve her yüzünde düşey eksen üzerinde yer alan ikişer

pencere ile donatılmıştır. Cephesi mermerle kaplı olan giriş revakı, mukarnaslı başlıkları ve sütunların aralarına yerleştirilmiş korkuluk levhaları ile âhenkli oranlara ve özenli bir işçiliğe sahiptir. Revakın ortasındaki birim kubbe ile yan kanatlar ise aynalı tonozlarla kapatılmıştır.

Boyut ve tasarım bakımından tekke hücrelerinin eşi olan medrese hücreleri sekiz tanedir. Kuzeydoğu köşesinde avlu yönünde çıkıntı teşkil eden, dikdörtgen planlı, aynalı tonoz örtülü farklı büyüklükte iki mekân bulunmaktadır ki müderris ve müd odaları olmaları muhtemeldir. Kare planlı, aynalı tonoz örtülü kütüphane birçok benzeri gibi fevkanîdir. Medrese şadırvanı cami-tekke şadırvanındaki tasarımı daha mütevazî düzeyde tekrar eder. Medresenin avlusunda bir de 1202 (1787-88) tarihli kitâbesi olan bir hayrat kuyunun bileziği bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 75-76; a.m.f., *Mecmûa-i Tevârîh*, s. 122-305; *Mecmûa-i Cevâmi'*, I, 28-29, nr. 144; Halil Edhem (Eldem), *Camilerimiz*, İstanbul 1932, s. 90-92; Semavi Eyice, *İstanbul-Petit Guide à Travers les Monuments Byzantins et Turcs*, İstanbul 1955, s. 39-40; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 43; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 364, 366; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârisi*, İstanbul 1986, s. 370; Eminönü Camileri (nşr. Eminönü Müftülüğü), İstanbul 1987, s. 156-157; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *TED*, sy. 7-8 (1977), s. 309-310; Hüsnü Kınaylı, "Çorlulu Ali Paşa Camii, Medresesi, Kütüphanesi", *İst. A*, VIII, 4105-4108.

M. BAHÂ TANMAN

ÇORLULUZÂDE MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA

(bk. MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA).

ÇORUM

Karadeniz bölgesinin
İç Anadolu'ya yakın kesiminde
şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Aynı adı taşıyan tarıma elverişli ovanın kuzeydoğu kenarında, Çorum çayının doğusunda denizden yaklaşık 800 m. yükseklikte yer alan şehrin ne zaman kurulduğu ve adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan biri, Bizans dönemindeki Eukhaita şehrinin bugünkü Çorum olduğudur. Ancak bu görüş birçok kimse tarafından benimsenmemiştir. Diğer bir görüş ise bölgenin Türkler tarafından fethinden sonra Çorumlu adıyla bilinen bir Türkmen oymağının buraya yerleştiği ve şehri kurduğudur. Kesin olmamakla birlikte Osmanlı döneminde bu bölgede de Çorumlu adını taşıyan bir oymağın bulunması, ayrıca XVI. yüzyıl sonlarına kadarki belge ve resmî yazışmalarda şehrin adının Çorumlu olarak geçmesi bu fikri destekler mahiyettedir. Bu yüzyıldan sonraki resmî belgelerde Çorumlu adı yerine Çorum şekli kullanılmaya başlanmıştır.

Şehrin Osmanlı öncesi devri yeterince bilinmemesine rağmen Çorum yöresinin tarihi antik dönemlere kadar iner. Bölgede yapılan kazılarda, yerleşmelerin Kalolitik dönemde (m.ö. 4000-3000) başladığı ve Tunççağı'nda (m.ö. 3000-1200) yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Yörenin milâttan önce 2000 yıllarında Hattiler'in, daha sonra ise Hititler'in hâkimiyetinde bulunduğu ve Hititler'in başşehrinin ise Hattuşaş (Boğazköy) olduğu bilinmektedir. Milâttan önce 1200'lerde Hitit Devleti'nin yıkılması ile yöre Frigler'in hâkimiyetine girdi. Milâttan önce 676'da Frigya Devleti'nin Kimmer istilasına uğraması üzerine yörede Lidyalılar üstün-

Çorum'dan
bir görünüş